

Sobol, Bogdan

O zaginionym druku mazowieckiego dekretu przeciwko luteranom z 1525 r.

Przegląd Historyczny 50/1, 81-85

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

BOGDAN SOBOL

O zaginionym druku mazowieckiego dekretu przeciwko luteranom z 1525 r.

Do ciekawszych pomników prawnych dawnego Mazowsza zaliczany jest zwykle dekret ks. Janusza III, wydany w czasie obrad sejmku mazowieckiego w 1525 r. Dekret ten, znany obecnie z drukowanego wydania w „*Volumina Legum*“¹, obowiązywał do końca dawnej Rzeczypospolitej i wymieniany był po roku 1525 w ustawodawstwie i opracowaniach, jako jedyny tego rodzaju mazowiecki akt prawny².

Dawne polskie opracowania dotyczące tego dekretu, z których wiadomość o nim zaczerpnęli autorzy podstawowych opracowań bibliograficznych³, stwierdzają, że inicjatorem wydania dekretu był biskup płocki Rafał Leszczyński, za którego sprawą rzecz cała znalazła się na sejmie mazowieckim i doczekała się unormowania przez księcia Janusza III⁴.

¹ *Volumina Legum*, wyd. piżarskie z 1732 r. t. I, s. 448. Wydanie J. Ohryzki z 1859 r. przedstawia mniejszą wartość ze względu na to, że w tekście dekretu po słowach: ... *cum toto consilio suo* opuszczone zostały słowa: ...*volens sectam Lutheranorum et eorum falsum dogma in Ducatu suo* (zob. t. I, s. 223).

² Wiadomości o tym podaje J. Sawicki, *Concilia Poloniae* t. VII, *Synody diecezji poznańskiej i ich statuty*, Poznań 1952, s. 109. W opisie synodu biskupa Krzysztofa Antoniego Szembeka z r. 1720 zawarta jest wiadomość o dekreście ks. Janusza III z 1525 r. w *Caput II De Haereticis* wspomnianego synodu (s. 112). Na s. 115 podany jest tytuł dekretu: *Janussius Dux Masoviae poenam capitis statuit contra convictos de Lutherismo, Varsaviae Anno Domini 1525. Ex Metrica Ducali*. Wiadomość o dekreście w *Caput II de Haereticis* brzmi: *Item Decreto Janussii Principis Masoviae, Feria 4 ante dominicam Oculi Anno 1525 Actis Varsaviensibus inserto, ac a tota Republica Polona in unione Ducatus Masoviae cum Regno Poloniae recepto ac toties per Comitata approbato. Quicumque de hac secta (id est Lutherana) legitime convictus et probatus fuerit, talis vita privari debeat, et bona eius omnia quaecumque habet mobilia et immobilia confiscari, ad Thezaurum Ducalem recipi*. Zob. również drukowany egzemplarz synodu w Bibliotece Un'w. Warsz. sygn. 4 g. 18. 3. 72. Por. ponadto St. Łubieński, *Series vitae, res gestae episcoporum Plocensium, Cracoviae* 1642, s. 157, gdzie po tytule: *Decretum contra haereticos ducale in actis ducalibus, quae circa acta castrensia Varsaviensia habentur contentum*, znajduje się pełny tekst dekretu.

³ K. Estreicher, *Bibliografia* t. XVIII, s. 470 i L. Finkel, *Bibliografia historii Polski* cz. 5, Warszawa 1955 s. 101, poz. 2655, 2656, 2657. Nie wymienia tego druku natomiast T. Wierzbowski, *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.*, Varsaviae 1889.

⁴ *Janocyna, Varsaviae* 1819, vol. III, s. 188: *Raphael Leszczyński, heros sagax atque facundus... [itd.] ... Ipseque, ut Antistes Plocensis, Janussio Masoviae Duci, auctor suasorque fuit legis accervimae contra Lutheri sequaces ferendae. Quam: Decreti Illustrissimi Domini Janussi Ducis Masoviae, contra Luterianos, titulo*

W niedługim czasie po obradach sejmowych dekret został oblatowany w księgach sądowych i również bardzo szybko, bo w ciągu niecałego miesiąca, wydrukowany w Krakowie w drukarni Hieronima Wietora i opublikowany. W ciągu następnych stuleci cały nakład druku powoli się wyczerpał. Sądzić można, że wydawcy „Volumina Legum“ oparli się w 1732 r. na tym druku, ponieważ wiadomość o nim pochodzi jeszcze z końca XVIII wieku⁵.

Obecnie druk dekretu przeciwko luteranom zaginął zupełnie. W Centralnym Katalogu Starodruków w Bibliotece Narodowej w Warszawie nie zanotowano, aby którakolwiek z bibliotek w kraju druk ten w swoich zbiorach posiadała. Dostyc liczne są natomiast odpisy rękopiśmienne tego dekretu, zwłaszcza w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie i w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie⁶.

Obecne spostrzeżenia i uwagi odnoszą się nie do treści dekretu, lecz do jego formy. Odnaleziony został niedawno w jednej z warszawskich ksiąg sądowych współczesny rękopiśmienny przekaz dekretu w formie różniącej się znacznie od cytowanego już wydania w „Volumina Legum“⁷. Wspomniany przekaz, po uwzględnieniu tego drukowanego wydania i innych potrzebnych źródeł rękopiśmiennych, znajdzie w przyszłości miejsce w przygotowywanym obecnie wydawnictwie źródłowym „Iura Masoviae Terrestria“⁸.

Zainteresowanie, jakie budzić może zaginiony już dzisiaj druk, wiąże się z dosyc oryginalną metodą wydawniczą, którą jak to postaramy się pokazać, zastosowali niegdyś krakowscy wydawcy. Metoda ta nosi wszelkie znamiona pośpiechu i powoduje, że układ elementów dyplomatycznych tego druku odbiega znacznie od praktykowanego w średniowieczu porządku budowy kancelaryjnej dyplomów. Jedną z przyczyn tego jest fakt, że wydawcy w 1525 r. mający do czynienia jak się okazuje z oblatowanym w księdze sądowej warszawskiej wpisem postanowienia książęcego przeciwko luteranom, nie dysponowali oryginałem tego dekretu w takiej formie, jaką nadałaby mu kancelaria książęca. Można stąd wy-

insignitam: Pastoralis Monito suo ad Masovios pruemisso, Cracoviae (1) apud H. Vietorem m. Aprili Anni MD XXV, forma 4, exire in lucem iussit. Inque comitiis generalibus eiusdem anni, Petricoviae celebratis a Rege atque Regni ordinibus facile impetravit ut Decretum illud statutis Regni inseretur (2).

(1) Huius editionis rarissimae Exemplar olim possidebat Franciscus comes Bieliński, Regni Poloniae Mareschalcus Supremus, Garwolinensisque in Ducatu Masoviae Praefectus.

(2) In Legum Patriarum, Stanislai Konarscii cura Varsaviae editarum, Volumine I, p. 448 sq., istud ipsum Decretum Ducis Janussii reperies. Quod a Lubienscio Praesulae Plocensi, I. C. Leszczyncii Episcopi vitue, p. 157—160 adiectum: indeque ab Historicis aliis Theologisqve Nostratibus, saepissime repetitum fuit.

Zob. również A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-histeryczny literatury i nauk w Polsce t. III, Wilno 1857, 9512*: „Prawo to wydane było za przyczyną Rafała Leszczyńskiego biskupa płockiego, którego jest tu wspomnienie pasterskie do Mazurów. Wyrok Janusza przedrukowany w Synodzie Poznańskim r. 1720“. O druku tym wspomina także Wł. Smoleński, *Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów płockich, Warszawa 1878, s. 17*.

⁵ Zob. *Janociana* vol. III, s. 188, przypis 1.

⁶ AGAD, Dokumenty papierowe sygn. IV 5. 3. A nr 54, 143.

⁷ AGAD, Akta ziemi i grodu warsz. 14, f. 285.

⁸ Zob. na ten temat J. Sawicki, *Prace przygotowawcze do publikacji pomników dawnego prawa mazowieckiego, „Przegląd Historyczny“, t. XLIX, 1958, nr 2*.

snuć wniosek, że książę Janusz III nie wydał być może tego postanowienia w formie np. statutu, lecz że był to wyrok przeciwko luteranom, który po ogłoszeniu go na sejmie wpisany został natychmiast do ksiąg sądowych. Tezę taką zdawałyby się również potwierdzać tytuł i treść postanowienia w wersji przekazanej w księdze sądowej.

Obrady sejmu mazowieckiego w Warszawie, w czasie których wydany został dekret przeciwko luteranom, rozpoczęły się 13 marca 1525 r.⁹ W kilkanaście dni później, prawdopodobnie po 27 marca¹⁰, dekret księcia Janusza oblatowany został w aktach ziemi i grodu warszawskiego pod tytułem *Sententia de secta Luteri erradicanda*¹¹. Jest to wyrok, względnie postanowienie książęce, którego tekst dzieli się na część pochodzącą od pisarza i na osnowę samego wyroku. Wyrok zawiera dyspozycję oraz krótką i surową sankcję za udowodnione przestępstwo rozpowszechniania nowinek luterskich. Groziła za to kara śmierci łącznie z pozbawieniem majątku.

Porównanie tekstu warszawskiej zapiski wspomnianego wyroku z jego późniejszym przedrukiem w „Volumina Legum“ wskazuje, że wyrok ów w formie, w jakiej go w „Volumina Legum“ przedrukowano w rzeczywistości nie istniał.

Tekst zapiski sądowej jest następujący:

Sententia de secta Luteri Erradicanda.

Illustrissimus dominus princeps cum toto consilio suo, volens sectam Luterianam^a et suis^b falsum dogma in ducatu suo ab omnibus subditis eius penitus erradicari et ne hoc falso errore et dogmate subditi sui a fide orthodoxa et sancto ritu Romanae Ecclesiae seducantur, ex officio suo et auctoritate ducali, ut verus christianae religionis et fidei princeps providere tempestive cupiens ita decrevit, constituit et conclusit. Ut nullus in toto ducatu Mazoviae tam in civitatibus, oppidis, quam etiam^c in villis cuiuscunque conditionis et status existat, praesertim in civitate Varschoviensi libros et falsam doctrinam Luteri in quocunque sermone, sive Latino sive Almanico^d aut quovis alio tenere apud se et in domibus suis habere, legere, ac ipsum falsum dogma Luterianorum^e profiteri, sectam portare^f, tueri et aliis^g ad sectandum^g persuadere presumat^h. Ita tamen, ut quicunque de hac secta legitime convictus et probatus fuerit, talis vita privari debeat et bona eius etⁱ omnia quaecunque habet mobilia et immobilia confiscari et ad thesaurum ducale^j recipi

⁹ AGAD, Akta ziemi i grodu warsz. 14, f. 115. Zob. również Metr. Kor. t. 41, f. 33.

¹⁰ Zob. AGAD, Akta ziemi i grodu warsz. 14, f. 269.

¹¹ AGAD, Akta ziemi i grodu warsz. 14, f. 285.

^a Lutherianorum, VL, Łub.

^b eorum. VL.

^c eorum, VL, Łub.

^d Alemanico, VL.

^e Lutherianorum, Łub.

^f portare, VL, Łub.

^g eandem, VL, Łub.

^h praesumant, Łub.

ⁱ brak w VL, Łub.

^j Ducalem, VL, Łub.

debeant. Quod decretum dominus dux mandavit in omnibus districtibus et capitaneatibus publicari et diligenter per omnes officiales suos^k exequi^{l-1}.

Podane odmiany tekstowe wskazują na różnice w porównaniu z dekretem wydrukowanym w „Volumina Legum“ i u Łubieńskiego. Odnoszą się one jednak tylko do zasadniczego tekstu wyroku książęcego, zgodnego z warszawską zapiską sądową. Zaginiony druk dekretu, który wyszedł z drukarni Wietora w 1525 r., a który stał się prawdopodobnie podstawą druku dla wydawców „Volumina Legum“ zawierał tych różnic w porównaniu z zapiską sądową znacznie więcej. Różnice dotyczą w szczególności tytułu, formuły datacyjnej i formuły świadków. Tytuł dekretu, według wydania w „Volumina Legum“ brzmi: *Decretum Ducis Janussi contra dissidentes 1525*, a więc nieco inaczej, niż to wyżej podawaliśmy. Formuła datacyjna w tym samym tekście również nie pozostaje w bezpośrednim związku z cytowanym zapisem, a w każdym razie nie stanowi elementu składowego tego zapisu. Treść jej: *Actum Varsaviae feria quinta ante Dominicam Oculi: Conventione continuando proxima, Anno Domini Millesimo quingentesimo vigesimo quinto* zapisana jest w rzeczywistości w księdze sądowej warszawskiej 14 na stronie 185 osobno i nie pozostaje, jak wspomnieliśmy, w związku z dekretem księcia Janusza. Również formuła świadków dopisana jest do dekretu dowolnie z tej samej księgi warszawskiej, a mianowicie ze strony 115, gdzie zamieszczona została jako lista uczestników obrad rozpoczynającego się sejm mazowieckiego.

Właściwy dekret książęcy wydrukowany jest dopiero na stronie 285. Sztuczność konstrukcji wydanego w „Volumina Legum“ tekstu rzuca się zatem od razu w oczy. Formuły datacyjna i świadków, zamieszczone w druku dekretu na początku tekstu, normalnie umieszczone bywają zazwyczaj na końcu dokumentu. Wymieniona w formule data także nie jest datą wystawienia dokumentu, lecz kolejną datą odbywania roków sądowych w czasie trwania sejmku, dopisaną zresztą w księdze innym atramentem. Stosunkowo duża wyrazistość zapiski sprawiła prawdopodobnie, że kompilatorzy uznali ją za bezpośrednio poprzedzającą oblatę dekretu ks. Janusza i wstawili ją jako datę tego dekretu, uważając zapewne, że został on wydany tego dnia, w którym miały miejsce wszystkie sprawy poprzedzające go w księdze po 16 marca (cyt. data) na rokach sądowych. Przeoczyli jednak następną datę na stronie 269, napisaną wprawdzie skrótami, niemniej wyraźną, mianowicie 27 marca. Ta więc ostatnia data poprzedza bezpośrednio oblatę dekretu ks. Janusza. Lista najważniejszych uczestników sejmku mazowieckiego potraktowana w druku dekretu jako formuła świadków z osobą księcia Janusza, jako wystawcy dokumentu, na czele nie jest, jak już pisaliśmy, częścią składową dekretu. Istniał bowiem zwyczaj, że z chwilą rozpoczęcia sejmku wpisywano do księgi sądowej, zwłaszcza w miejscowości, gdzie sejm się odbywał, w tym wypadku w Warszawie, wykaz ważniejszych uczestników sejmku. Podobnie zatem postąpiono i w tym wypadku i w dniu rozpoczęcia sejmku

^k brak w VL, Łub.

^{l-1} Ex Metrica ducali sub sigillo terrestri Varsaviensi rescriptum. Stanislaus Smieciński Terrestri Varsaviensi notarius. Correxisset Smieciński, Łub.

mazowieckiego w 1525 r., a więc 13 marca, wpisano do księgi sądowej warszawskiej 14 na stronie 115 taki wykaz, skąd dostał się on do pijarskiego wydania dekretu w „Volumina Legum“, jako formuła świadków. Ponieważ pijarzy nie czynili prawdopodobnie tego rodzaju kwerend źródłowych w warszawskich księgach sądowych, należy przypuszczać, że mieli do czynienia z zaginionym już dzisiaj drukiem tego dekretu, pochodzącym z drukarni Wietora z 1525 r. Na podstawie wymienionych faktów można więc sądzić, że kompilacji elementów składowych późniejszego drukowanego przez Wietora dekretu dokonano w roku 1525 na podstawie zapisów znajdujących się w księdze sądowej warszawskiej 14.